

DESPRE UN DEPOZIT MONETAR ODESSITAN DE PERIOADĂ PREROMANĂ

Gabriel M. TALMAȚCHI*

Cuvinte-cheie: monede, Odessos, perioadă preromană, sec. III-II a. Chr., Dobrogea.

Keywords: coins, Odessos, Pre-Roman period, 3rd-2nd century BC., Dobrudja.

Rezumat: În apropierea actualului oraș Hârșova (jud. Constanța), a fost descoperit întâmplător, în urmă cu peste 20 de ani, un depozit compus din trei monede de bronz bătute în perioadă autonomă la Odessos (Varna, Bulgaria). Toate aparțin aceluiași tip monetar (Marele Zeu) și prezintă aceeași stare de conservare, respectiv aceeași patină. Din datele publicate până în prezent, emisiunile monetare odessitane de perioadă autonomă apar izolat printre descoperirile monetare specifice spațiului dobrogean, atât în mediul autohton, cât și în cel grecesc. Cele de față sunt primele care aparțin unui depozit monetar, probabil o mică sumă de buzunar aparținătoare unui negustor venit dinspre coasta litorală a Mării Negre în mediul local, în apropierea unuia dintre cele mai importante vaduri de trecere dinspre Dobrogea spre Muntenia. Momentul pătrunderii lor pare să corespundă sfârșitului secolului III sau celei mai mari părți a secolului II a. Chr. Cauza o constituie deplasarea factorului uman în contextul schimburilor comerciale.

Abstract: Near the current town of Hârșova (Constanța County), was discovered by chance, a deposit consisting of three bronze coins struck during the autonomous period of Odessos (Varna, Bulgaria). All belong to the same monetary type (the Great God) and have the same conservation status, respectively the same patina. From the data published so far, the Odessitani monetary program of the Autonomous Period appears isolated among the monetary discoveries specific to the Dobrudjan space, both in the native and in the Greek environment. The present ones are the first ones belonging to a monetary deposit, probably a small pocket sum belonging to a merchant coming from the Black Sea coast in the local environment, near one of the most important crossing ford from Dobrudja to Wallachia. The moment of their penetration seems to correspond to the end of the 3rd century or the greater part of the 2nd century BC. The cause is the shift of the human factor in the context of trade.

* Gabriel Mircea TALMAȚCHI: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu nr. 12, Constanța; e-mail: gtalmatchi@yahoo.com.

Așa cum am mai menționat și cu alte prilejuri, colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța cuprinde descoperiri monetare antice variate provenite din săpături arheologice, periegheze, donații și achiziții. Din multitudinea de exemplare numismatice ce își așteaptă publicarea este și acest mic depozit care cuprinde trei piese de bronz bătute la Odessos, în perioadă autonomă.

CATALOG

1. AE; Octochalk; 12h; 8,14 g; 20,5 x 19,5 mm; **Pl. I, 1.**

Av: Capul laureat al Marelui Zeu văzut din profil spre dreapta.

Rv: Călăreț cu kausia și *cornucopia*, pe cal în mișcare spre dreapta: în exergă legenda ΟΔΗΣΙΤΩΝ; sub cal monograma ΔΙ.

Loc de descoperire: Hârșova (jud. Constanța).

STANCOMB 2000: pl. XII, nr. 266, sfârșitul secolului III-secolul II a. Chr.

Inv. MINA Constanța nr. 61.852.

2. AE; idem; 12h; 7,90 g; 20,5 x 20 mm; **Pl. I, 2.**

Av: Idem.

Rv: Idem; în exergă legenda (Ο)ΔΗΣΙΤΩΝ; sub cal monogramă.

Loc de descoperire: Hârșova (jud. Constanța).

PICK 1898, nr. 2207; STANCOMB 2000, pl. XII, nr. 265, sfârșitul secolului III - secolul II a. Chr.

Inv. MINA Constanța nr. 61.853.

3. AE; idem; 12h; 5,43 g; 22 x 21 mm; **Pl. I, 3.**

Av: Idem.

Rv: Idem; în exergă legenda (Ο)ΔΗΣΙΤΩΝ; sub cal monogramă.

Loc de descoperire: Hârșova (jud. Constanța).

PICK 1898, nr. 2200; PRICE 1993, pl. X, nr. 290, sfârșitul secolului III a. Chr.; STANCOMB 2000: pl. XII, nr. 261-263, sfârșitul secolului III - secolul II a. Chr.

Inv. MINA Constanța nr. 61.855.

*

Depozitul pare să provină din împrejurimile imediate ale orașului Hârșova (anticul Carsium), unde cunoaștem numeroase descoperiri arheologice încadrate cronologic anterior venirii autorității romane în zonă. Sunt de enumerat câteva puncte unde au fost descoperite vestigii getice, în general preromane. Amintim în acest sens „Dealul Cetății”¹, punctul „La moară”² (aflat în amonte de localitate, pe malul Dunării, la aproximativ 1 km sud-sud-est față de oraș) și, probabil, cele din punctul „La Rasim”³.

¹ ARICESCU 1971b, p. 352; PÂRVAN 1974, p. 55; NICOLAE 1993, p. 215.

² IRIMIA 1980, p. 77; NICOLAE 1993, p. 227; despre cercetările arheologice de salvare din acest punct vezi la BOUNEGRU, HAȘOTTI & MURAT 1989, p. 273-293.

³ MORINTZ & ȘERBĂNESCU 1974, p. 47, 49; IRIMIA 1983, p. 112.

Vasile Pârvan a enunțat posibilitatea existenței în punctul „Dealul Cetății” a unei fortificații getice, premergătoare castrului roman⁴. Promontoriul stâncos situat deasupra fluviului Dunărea a fost ales inițial pentru ridicarea unei așezări getice și ulterior a unui castru roman. Așezarea getică este posibil să fi ajuns la stadiul unei cetăți „întărită cu șanțuri și valuri de pământ cu palisade”⁵. Castrul roman a înlocuit vechile forme de locuire, fiind ridicat cu ziduri din piatră pentru și de către *Ala a II-a Hispanorum et Aravacorum* în anul 103 p. Chr.⁶ Printre descoperirile arheologice reținem fragmente de amfore elenistice și alte materiale ceramice din aceeași epocă⁷. De asemenea, în punctul „La moară” a fost descoperită o întinsă așezare încadrată cronologic între a doua jumătate a secolului I p. Chr. și a doua jumătate a secolului II p. Chr., iar în apropierea sa au apărut fragmente ceramice din epoca bronzului și din cultura Cernavodă I.⁸ La acestea, adăugăm existența unei necropole getice aflată în apropierea malului fluviului, la aproximativ 1 km, pe direcția nord-vest față de localitate (datată la începutul celei de a doua epoci a fierului)⁹, respectiv poate o a doua necropolă situată în sudul centrului danubian¹⁰. De asemenea, menționăm descoperirea unei urne care a făcut probabil parte dintr-un cimitir de incinerare din a doua jumătate a secolului V a. Chr.¹¹

Din punct de vedere monetar, apar în publicații diverse piese de perioadă preromană descoperite izolat și în tezaure la Hârșova și în împrejurimile imediate. Spre exemplu, din categoria celor izolate amintim emisiunile de Histria (5 drahme și o monedă de bronz)¹², Callatis (2 monede de bronz, din tipurile Dionysos și Athena)¹³, Tomis (o monedă de bronz)¹⁴, Dionysopolis (de pe la anul 300 a.Chr.)¹⁵, o imitație barbară din tipul Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul¹⁶ etc.

Tot din zona localității enumerăm și două tezaure monetare. Un prim tezaur cuprindea un număr nespecificat de piese, din care s-au mai recuperat 4 drahme histriene¹⁷. Un alt depozit a fost descoperit pe dealul de la Celea Mică, pe marginea abruptă a unei pante. Acesta era compus din 6 drahme/imitații din tipul monetar Alexandru al III-lea - Filip al III-lea Arideul și pare a fi fost ascuns sau

⁴ PÂRVAN 1967, p. 93-94.

⁵ NICOLAE 1993, p. 215; despre prezența unei așezări getice vezi PÂRVAN 1974, p. 55.

⁶ NICOLAE 1993, p. 215-216, notele 4-5 cu bibliografia aferentă.

⁷ ARICESCU 1971b, p. 352.

⁸ MORINTZ 1978, p. 85-93; ROMAN & MORINTZ 1968, p. 50; BOUNEGRU, HAȘOTTI & MURAT 1989, p. 280.

⁹ ARICESCU 1971b, p. 352.

¹⁰ IRIMIA 1975, p. 104.

¹¹ ARICESCU 1971a, p. 222-223.

¹² MITREA 1965, p. 157, nr. 17; BUZDUGAN & MITITELU, p. 391, nr. 31, p. 392, nr. 37; TALMAȚCHI 2006, p. 103, nr. 40a-b.

¹³ TALMAȚCHI 2006, p. 103, nr. 40e.

¹⁴ TALMAȚCHI 2006, p. 103, nr. 40d.

¹⁵ TALMAȚCHI 2000, p. 26, nr. 120; 2006, p. 160, nr. 13.

¹⁶ CHIRIAC, GRĂMĂTICU, TALMAȚCHI & NICOLAE 1999, p. 318, nr. 1; TALMAȚCHI 2006, p. 183, nr. 5; 2001, p. 46.

¹⁷ TALMAȚCHI 2006, p. 91, nr. 11.

pierdut în a doua jumătate a secolului I a. Chr., respectiv în debutul secolului I p. Chr.¹⁸ Aici au fost desfășurate o serie de cercetări de suprafață în perioada anilor 1959-1963¹⁹, iar relativ de curând a apărut un articol dedicat descoperirilor arheologice de suprafață mai recente din punctul respectiv²⁰. Din datele deja publicate este cunoscută localizarea în acest punct a unei așezări specifice epocii bronzului târziu (cultura Coslogeni)²¹, a unei așezări romane târzii²² (în partea superioară a dealului) și chiar a unui posibil turn de apărare care să supravegheze Dunărea și centrul de la Carsium²³.

Depozitul monetar odessitan cuprinde trei exemplare de bronz. Toate au aceeași patină și aparțin aceluiași tip monetar "Marele Zeu". Împreună, reprezintă o sumă de valoare redusă, ce este posibil să fi însoțit un negustor grec în apropierea unuia dintre cele mai importante locuri de traversare a Dunării spre și dinspre Dobrogea către Muntenia. Contextul acestei descoperiri nu este foarte clar, monedele ajungând la muzeul constănțean prin achiziție, în cursul anului 1998. Primele informații sugerau descoperirea unor monede "romane". Nu vom ști probabil niciodată dacă cele trei sunt doar cele salvate/recuperate din mai multe exemplare sau sunt singurele constitutive ale depozitului respectiv.

Colonia Odessos întreținea și susținea probabil relații de natură economică și comercială cu coloniile aflate în spațiul litoralului dobrogean, cum erau Histria, Tomis și Callatis. Dintre acestea sunt atestate din punct de vedere epigrafic, în perioadă elenistică, cele stabilite între Callatis și Odessos²⁴. Monedele ar sugera și o perpetuare a unor relații economice și comerciale. Prin extrapolare, gândindu-ne la fluxurile comerciale și monetare desfășurate de-a lungul coastei maritime, toate coloniile din vestul Pontului Euxin erau conectate economic, mai mult sau mai puțin, în funcție de realitățile diferitelor perioade.

Monetăria odessitană de perioadă autonomă debutează în a doua parte a secolului IV a. Chr. sau în anii 281-270 a. Chr.²⁵, bătând diferite tipuri monetare până la sfârșitul secolului I a. Chr. și instalarea autorității romane în regiune. Cercetările numismatice mai recente integrează emiterea monedelor din categoria "Marele Zeu" primei etape de activitate a monetăriei din Odessos din epocă elenistică. Aceasta, cuprinsă între anii 281-196/188 a. Chr.²⁶, a apărut după o perioadă de aproximativ 60 de ani de pauză datorată unor evenimente petrecute după dispariția lui Alexandru cel Mare²⁷.

¹⁸ TALMAȚCHI 2008, p. 482-484.

¹⁹ MORINTZ & ȘERBĂNESCU 1974, p. 54, în apropiere de dealul „Celea Mare”.

²⁰ NICOLAE & NICOLAE 2004-2005, p. 385-405.

²¹ NICOLAE & NICOLAE 2004-2005, p. 389.

²² NICOLAE 1995-1996, p. 140, fig. 1 (harta cu obiectivele arheologice de epocă romană de la Hârșova și împrejurimi).

²³ NICOLAE & NICOLAE 2004-2005, p. 392.

²⁴ DORUȚIU-BOILĂ 1988, p. 248, fig. 1.

²⁵ MINCEV 2003, p. 222; DRAGANOV 1990, p. 25.

²⁶ TOPALOV 1999, p. 326-327.

²⁷ DAMYANOV 2006, p. 298.

Ale piese odessitane de bronz din tipul "Marele Zeu" au fost descoperite în spațiul istro-pontic la Albești²⁸, Constanța²⁹, Mangalia³⁰, Izvoarele³¹ și Dobrogea *passim*³². În total se cunosc 11 monede autonome din mai multe tipuri monetare aflate în iconografia atelierului din Odessos. Contextul descoperirilor, acolo unde există, este diferit. Unele exemplare sunt apărute în urma săpăturilor arheologice, în morminte sau locuințe; altele fortuit. În general, circulația monedelor din acest tip este specifică nord-estului Thraciei și spațiilor învecinate³³. O parte importantă a descoperirilor monetare odessitane a apărut în zona coastei litorale, în aria de influență a coloniilor Callatis și Tomis. Altele provin din localități de pe malul dobrogean al Dunării, precum cele de la Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța), unde, conform unor referințe bibliografice mai vechi³⁴, a existat un vad de trecere al Dunării aproape la fel de important ca cel de la Hârșova. De-a lungul timpului, numeroase studii, articole și note au încercat să pună în valoare materialele arheologice descoperite întâmplător în zonă³⁵. Importanța acestor vaduri este dată de accesibilitatea de trecere între cele două maluri ale fluviului.

Perioada secolelor IV-III-lea a. Chr. pare să aducă prosperitate economică și comercială pentru comunitățile locale din Dobrogea. Este perioada (poate și la începutul sec. II a. Chr.) în care au fost bătute și au ajuns în zonă monede de bronz din diferite arii de emisie. Circulația mărfurilor a ajutat la conectarea autohtonilor la modul de viață corespunzător lumii elenistice. Folosirea produselor grecești de import devine o necesitate în cadrul diferitelor categorii sociale ale populației locale. Oricum, monedele, dincolo de rolul financiar/economic, reprezentau instrumente de propagandă și putere în mediile locale. Monedele bătute în alte centre decât cele din Histria, Tomis și Callatis însoțesc produsele de schimb și comerț (cum sunt amforele și alte bunuri). De asemenea, ele însoțesc monedele bătute în cele trei colonii menționate, de cele mai multe ori ca "bani de buzunar", de valoare fiduciară redusă. Căile de pătrundere a mărfurilor și emisiunilor monetare corespundeau cu cursurile naturale de ape, pe Dunăre și afluenți. Fluviul reprezenta pentru comunitățile prezente în spațiul geografic analizat (în special getice și grecești), o arteră comercială de mare importanță pentru susținerea comerțului deschis la mare distanță de locul de producție. Ca rute comerciale importante pentru circulația mărfurilor, a monedelor și a oamenilor, în timp au putut fi individualizate cele ce legau centrele Tomis și Axiopolis prin valea Carasu, cele ce legau Callatis și (separat) Histria de spațiul de sud-vest dunărean și nu în cele din urmă cel dinspre Argamum și Dunăre (urmând râurile

²⁸ TALMAȚCHI & MATEI 2003, p. 35, nr. 3; TALMAȚCHI 2006, p. 158, nr. 1; 2007, p. 104, nr. 1.

²⁹ TALMAȚCHI 2005, p. 14, nr. 2; 2006, p. 160, nr. 10; 2007, p. 104, nr. 2; 2017, p. 282, nr. 12.

³⁰ TALMAȚCHI 2000, p. 26, nr. 122; 2006, p. 162, nr. 23; 2007, p. 104, nr. 3; 2011, p. 29, nr. 1, 5; 2017, p. 283, nr. 18.

³¹ TALMAȚCHI 2018, p. 327-328, nr. 3-6.

³² TALMAȚCHI 2007, p. 103, nr. 2; 2011, p. 29, nr. 2.

³³ MINCEV 2003, p. 223.

³⁴ CULICĂ 1967, p. 683; DIACONU & ANGHELESCU 1968, p. 351.

³⁵ IRIMIA 1988, p. 36; 2007, p. 146; 2010, p. 101.

din partea central-nordică a teritoriului dobrogean). Acesta din urmă trecea printr-o serie de așezări greco-autohtone³⁶.

Piețele de desfacere economico-comerciale nu par a fi fost alese la întâmplare. Se preferau așezările fortificate sau deschise (din Dobrogea și Muntenia), ulterior chiar cetățile grecești din preajmă sau de la mai mare distanță (chorele respective), dar nu foarte departe de linia costieră maritimă. Trebuie amintită existența legăturilor puternice manifestate la nord și sud de Dunăre, malul stâng fiind de altfel puternic populat și beneficiarul unei vieți economice și comerciale semnificative.

În mod cert, pe lângă componenta comercială, este de luat în seamă și una care ar reflecta simpla circulație de persoane. Căci ascunderea unor astfel de depozite nu poate fi pusă doar pe seama unor factori de natură economică. Fiind sume mici, este foarte posibil să fie și cazul unor pierderi accidentale.

În concluzie, deși cu un conținut redus de exemplare, depozitul monetar odessitan este important pentru că aduce în atenția cercetării aspecte dificil de identificat în cadrul fenomenelor monetare, cum sunt posibilitatea pătrunderii unui negustor sau unei alte persoane cu legături în colonia Odessos (indicând până la un punct dacă nu un element etnic precis, măcar o direcție clară ca sursă). Prezența celor trei monede de bronz în mijlocul comunităților autohtone (foarte aproape de spațiul nord-dunărean) atestă în general un fenomen deja constatat: obișnuința prezenței și circulației elementului uman în periplusurile de natură comercială (sau de altă natură) în spațiul dobrogean aflat la sud de Dunăre, uneori chiar la nord de fluviu, după cum ne-o dovedesc descoperirile monetare³⁷. Prezența în special a mai multor descoperiri monetare de bronz susține opțiunea existenței unei penetrații monetare intense către și în mediul local dobrogean, prin intermediul elementului uman negustoresc, însoțind produse ceramice sau de altă natură (sau oricum mărunțiș de buzunar pentru călătorii de origine greacă).

De curând, au fost publicate câteva descoperiri de depozite monetare autonome în mediul local din partea de sud-vest a Dobrogei, compuse din monede bătute la Callatis.³⁸ Ele par a fi pătruns în respectiva zonă în aceeași perioadă în care este posibil să fi pătruns ceva mai spre nord și depozitul analizat în prezentul articol. Toate sunt constituite din monedă de bronz și au însoțit factorul uman în peregrinările cotidiene. Toate pot fi catalogate ca mici sume de buzunar și au întreținut colateral fluxul comercial existent între Callatis și comunitățile autohtone aflate în zona Dunării. Este posibil ca și aceste piese din Odessos să fi urmat același drum în cadrul aceluiași fenomen economic identificat.

³⁶ BAUMANN 2005, p. 13.

³⁷ TALMAȚCHI 2011, p. 20.

³⁸ TALMAȚCHI 2017, p. 540-545.

BIBLIOGRAFIE

ARICESCU 1971a - A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării, în Dobrogea*, în: *Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie*, decembrie 1964, vol. I, București, 1971, p. 222-239.

ARICESCU 1971b - A. Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, *Pontica* 4 (1971), p. 351-370.

BAUMANN 2005 - V. H. Baumann, *Prezența elenilor la Tulcea*, București, 2005.

BOUNEGRU, HAȘOTTI & MURAT 1989 - O. Bounegru, P. Hașotti & A. Murat, *Așezarea daco-romană de la Hârșova și unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, *SCIVA* 40 (1989), 3, p. 273-294.

BUZDUGAN & MITITELU 1960 - G. Buzdugan & I. Mititelu, *Contribuții la clasificarea unor monede histriene*, *SCN* 3 (1960), p. 385-404.

CHIRIAC, GRĂMĂTICU, TALMAȚCHI & NICOLAE 1999 - C. Chiriac, S. Grămăticu, G. Talmațchi & C. Nicolae, *Noi descoperiri monetare la Carsium-Hârșova (jud. Constanța)*, *Pontica* 32 (1999), p. 317-342.

CULICĂ 1967 - V. CULICĂ, *O unealtă scitică de orfevrărie la Dunărea de Jos*, *SCIV* 18 (1967), 4, p. 677-685.

DAMYANOV 2006 - M. Damyanov, *Notes on the developments on Odessos and its vicinity until early hellenistic times*, în: J. P. Stronk & M. D. de Weerd (eds), *Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society*, *Talanta* 36-37 (2004-2005), Supplementum Ponticum 1-3 (2006), p. 289-308.

DIACONU & ANGHELESCU 1968 - P. Diaconu & N. Anghelescu, *Urme de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, *RevMuz* 5 (1968), 4, p. 348-351.

DORUȚIU-BOILĂ 1988 - E. Doruțiu-Boilă, *Relațiile externe ale cetății Callatis în epocă elenistică*, *SCIVA* 39 (1988), 3, p. 243-249.

DRAGANOV 1990 - D. Draganov, *Début du monnayage de bronze d'Odessos*, *Numismatika* 24 (1990), 3, p. 19-25.

IRIMIA 1975 - M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII-V î.e.n. în Dobrogea*, *Pontica* 8 (1975), p. 89-114.

IRIMIA 1980 - M. Irimia, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, *Pontica* 13 (1980), p. 66-118.

IRIMIA 1983 - M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, *Pontica* 16 (1983), p. 69-148.

IRIMIA 1988 - M. Irimia, *Unele considerații privind sfârșitul Latênului geto-dacic și continuitatea civilizației autohtone în Dobrogea*, *SCIVA* 39 (1988), 1, p. 33-44.

IRIMIA 2007 - M. Irimia, *Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare*, *Pontica* 40 (2007), p. 137-225.

IRIMIA 2010 - M. Irimia, *Centres de pouvoir gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja. Réalités archéologiques et certaines considérations historiques*, *Pontica* 43 (2010), p. 83-128.

MINCEV 2003 - A. Mincev, *Odessos (6th century B.C. to early century AD.)*, în: D. V. Grammenos & E. K. Petropoulos (eds), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Thessaloniki, 2003, p. 209-278.

MITREA 1965 - B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n.*, *StCl* 7 (1965), p. 143-167.

MORINTZ 1978 - S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978.

MORINTZ & ȘERBĂNESCU 1974 - S. Morintz & D. Șerbănescu, *Cercetări arheologice la Hârșova și împrejurimi*, *SCIVA* 25 (1974), 1, p. 47-70.

NICOLAE 1993 - C. Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium*, *Pontica* 26 (1993), p. 215-229.

NICOLAE 1995-1996 - C. Nicolae, *Descoperiri de epocă romană și bizantină la Carsium, Pontica* 28-29 (1998-1999), p. 135-160.

NICOLAE & NICOLAE 2004-2005 - C. Nicolae & V. Nicolae, *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Hârșova, punctul - „Celea Mică”*, Pontica 37-38 (2004-2005), p. 385-405.

PÂRVAN 1967 - V. Pârvan, *Dacia*, București, 1967.

PÂRVAN 1974 - V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974.

PICK 1898 - B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898.

PRICE 1993 - M. Price, *Sylloge Nummorum Graecorum*. Vol. IX. *The British Museum, part. 1: The Black Sea*, London, 1993.

ROMAN & MORINTZ 1968 - P. Roman & S. Morintz, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia NS. 12 (1968), p. 45-128.

STANCOMB 2000 - W. Stancomb, *Sylloge Nummorum Graecorum*, Vol. XI, *The Williams Stancomb collection of coins of the Black Sea region*, Oxford, 2000.

TALMAȚCHI 2000 - G. Talmațchi, *Date noi privind descoperirile monetare grecești din Dobrogea*, AnDob 6 (2000), 1, p. 9-36.

TALMAȚCHI 2001 - G. Talmațchi, *Aspecte ale prezenței monedelor grecești, dacice și republicane în Dobrogea, sec. V-I a. Chr.*, CCDJ 18 (2001), p. 44-49.

TALMAȚCHI 2005 - G. Talmațchi, *Noi precizări privind descoperirile monetare rezultate în urma săpăturilor arheologice de la "Parcul Catedralei"-Constanța din anii 1971-1974*, CN 9-11 (2005), 13-17.

TALMAȚCHI 2006 - G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.

TALMAȚCHI 2007 - G. Talmațchi, *The Mints' Issues from the Black Sea coast and other areas of Dobrudja. The Pre-Roman and early roman periods (6th Century B.C. - 1st Century A.D.)*, Clu-Napoca, 2007.

TALMAȚCHI 2008 - G. Talmațchi, *Aspecte ale prezenței monedelor geto-dacice în teritoriul pontic prin prisma noilor descoperiri*, Pontica 41 (2008), p. 473-532.

TALMAȚCHI 2011 - G. Talmațchi, *Aspect of the circulation in Dobroudja of coins issued during the autonomous period in Odessos, Mesambria and Apollonia Pontica*, Acta Musei Varnaensis VIII-2 (2011), p. 17-45.

TALMAȚCHI 2017 - G. Talmațchi, *Pentru o restitutio in integrum - despre câteva descoperiri elenistice din jurul jumătății secolului XX*, Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice 3 (2017), p. 275-305.

TALMAȚCHI 2018 - G. Talmațchi, *Noi descoperiri monetare elenistice în spațiul istro-pontic*, Peuce 16 (2018), p. 325-334.

TALMAȚCHI & MATEI 2003 - G. Talmațchi & I. Matei, *Some pre-currency issues discovered in Dobrudja*, Strabon 1-2 (2003), 2, p. 35-38.

TOPALOV 1999 - S. Topalov, *Odessos. Contribution to the study of the coin minting of the city 4th-1st c. BC.*, Sofia, 1999.

Pl. I - Monede autonome de bronz din tipul Marele Zeu din Odessos descoperite la Hârșova (jud. Constanța).